

Ook voor een verklaring van het succes van verschillende stromingen in de vakbeweging zijn deze gegevens relevant. Over de geleide loonpolitiek concludeert Nijhof dat de beslissende strijd over de vestiging daarvan gevoerd is in de Rotterdamse haven. Hoewel de transportbonden van EVC en OVB buiten het stelsel van arbeidsverhoudingen werden gehouden (niet 'erkend' werden), vervulden hun stakingsdreigingen daarin volgens Nijhof geen marginale maar een wezenlijke functie. Alleen plukten niet zij daarvan de vruchten, maar de erkende bonden die als voorstander van de geleide loonpolitiek aanvankelijk niet over voldoende achterban in de haven beschikten. Daarbij blijkt het OVB met zijn vaak kortzichtige opstelling te steunen op de groep havenarbeiders die na 1955 marginaal wordt, terwijl de vervoersbond van het NVV met een vakbondsvisie op langere termijn de nieuw opkomende groepen weet te organiseren. Meer dan bij Nijhof het geval is, komt de betekenis van die lange termijnvisie tot haar recht in *Onderweg* (1986) van G. Harmsen en F. van Gelder dat de geschiedenis van de vervoersbonden in de haven ook na 1965 overziet.

Helemaal ontkomen aan het gevaar dat kleeft aan het uiteenhalen van structuur en subject (namelijk het schrijven van twee afzonderlijke stukken) is Nijhof niet. Verwijzingen als 'hierop kom ik in deel II terug' en 'voor de details: zie deel II van het boek' zijn dan niet precies genoeg. De sterk chronologische reconstructie van de feitelijke ontwikkelingen in het tweede deel lijkt bovendien een systematische behandeling van in het eerste deel gesignaleerde ontwikkelingen (bijvoorbeeld het beleid van ondernemers het werk in de haven minder onregelmatig te maken) te bemoeilijken en de indruk te versterken dat beide delen op zichzelf staan. De toetsing van Van Tijns model in het slothoofdstuk is zinvol vanwege de amenderingen daarvan maar is als synthese tussen beide delen niet eenvoudig.

Voor het onderscheid tussen structuur en subject is gekozen om een 'eenzijdig voluntaristische visie' te vermijden, die Nijhof blijkens noot 8 van de inleiding in zijn met anderen geschreven boek over de EVC uit 1976 heeft gehanteerd en die tot uitdrukking kwam in de these van het 'verraad' van de CPN. Maar hoe staat het na deze zelfkritiek in dit nieuwe boek met de sociaal-democratie? Op pagina 14 rept het SDAP-programma uit 1937 volgens Nijhof 'met geen woord meer over de 'klassenstrijd', waarna het PvdA-programma uit 1959 op pagina 37 de kennelijk toch nog aanwezige 'laatste restjes klassenstrijd wegzeeft'. Kom, wie zo genuanceerd over de Rotterdamse havenarbeiders en -werkgevers schrijft, mag ook hier wat ruimer denken. Tegen sociaal-democratie en moderne vakbeweging — en dat is mijn voornaamste bezwaar tegen dit boek — wordt al snel de toon gezet met opmerkingen dat zij hun lot 'zonder meer' verbinden aan dat van de haven en een harmonieuze samenwerking met de werkgevers. Op visies uit het NVV valt al snel 'nogal wat af te dingen' of vallen 'nogal wat kanttekeningen te maken'. Verhoudingsgewijs kunnen EVC en OVB op heel wat meer begrip rekenen. Dat Spiekman een 'vakbonsleider' heet, zal wel een zetfout zijn — de drukproeven zijn helaas erbarmelijk gecorrigeerd — maar laat zich ook Freudiaans duiden.

Bob Reinalda

E. Simons, L. Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectualen en hun rol in de ontwikkelingen van het Nederlandse katholicisme na 1945* (Dissertatie Nijmegen, Publikaties van het Katholiek Documentatie Centrum XIX; Baarn: Arbor, 1987, 504 blz., f49,50, ISBN 90 5158 005 3).

Dat de Nederlandse katholieken in de jaren zestig op drift raakten is bekend genoeg. Over de

achtergronden en de verklaring van het verschijnsel is verschil van mening mogelijk. De bovengenoemde dubbel-dissertatie zoekt de oplossing in de rol die de katholieke intellectuelen in de jaren vijftig en zestig hebben kunnen spelen; de titel refereert aan het bekende boek van Benda en aan het gevoel van katholieke conservatieven, die hun die rol niet in dank hebben afgenomen.

Hoe hebben de schrijvers — het betreft hier een promotie in de sociale wetenschappen — de zaak meer in concreto aangepakt? Van ruim tweehonderd katholieke intellectuelen die op vier gebieden een rol speelden (verhouding priester-leek; moraal en geestelijke gezondheid; oecumene; de discussie over de confessionaliteit van organisaties) gingen zij in de eerste plaats na welke lidmaatschappen en functies er door hen werden bekleed en in welke verhouding de betrokkenen tot elkaar stonden (hoofdstukken 3 en 4). Daaruit blijkt onder andere dat er al vanaf de vorderende jaren vijftig sprake was van verschillende min of meer hechte sociale kringen, die als een soort thuisbasis fungeerden waarvan in de jaren zestig de invloed uitging. Ook blijkt dat priesters en leken (mannen, wel te verstaan) gelijkelijk een rol speelden, al toont de spreiding van leken en clerus over de vier gebieden uiteraard de nodige accentverschillen. Vervolgens (hoofdstukken 5 en 6) werden de publikaties van de groep in eenentwintig tijdschriften nader onderzocht. Eerst naar een aantal uiterlijke kenmerken. Daaruit wordt via een citatie-analyse onder meer duidelijk dat ook intellectuelen hun opinieleaders hebben: enkele tientallen figuren werden zeer veel meer geciteerd dan de anderen. Die opinieleaders bleken zelf sterk afhankelijk van een nog kleinere groep buitenlandse schrijvers, die door hen overigens maar weinig werden aangehaald.

Een inhoudsanalyse van een klein deel van de publikaties geeft daarna aan, dat er in de opvattingen van de intellectuelen een sterke verschuiving heeft plaatsgevonden, namelijk van het denken in termen van een volkskerk die gekenmerkt wordt door een sterke gezagsstructuur, door een neiging alles en allen te beheersen en door universele pretenties, naar een denominationele kerkopvatting, volgens welke de clerus een rol van dienstbaarheid speelt, er een rol voor de leken is weggelegd, en de pluriformiteit van levensbeschouwing wordt erkend. Die verandering deed zich eerst onder de intellectuelen voor en daarna onder de bisschoppen, van wie eveneens een selectie van teksten wordt geanalyseerd.

Dit laatste is een niet onbelangrijke conclusie. Want in het laatste deel (hoofdstukken 7 en 8), mijns inziens het aardigste en belangrijkste, blijkt wéér van een dergelijke verhouding sprake te zijn. Het pastoraal concilie van de Nederlandse kerkprovincie, van 1965 tot 1970 gehouden, was hoogtepunt en eindpunt van de intellectuelen-invloed tegelijk. Ook hier volgden de bisschoppen onder leiding van Alfrink hun intellectuelen, maar spoedig daarna werd de speelruimte van de laatsten ten zeerste beperkt door de benoeming van een reeks nieuwe gezagsdragers van conservatieve snit. Toch blijft het aantonen van deze verhouding, juist voor de tweede helft van de jaren zestig, een belangrijk onderzoeksresultaat, vooral ook omdat Coleman in zijn studie uit 1978 alle nadruk op de rol van de bisschoppen had gelegd. Bovendien tonen de schrijvers nog een tweede kanaal waarlangs de intellectuelen-invloed is verlopen. Ze noemen dat de 'omgekeerde zuilwerking' en ze bedoelen ermee dat de tijdens de verzuiling uitgebouwde organisaties en media, geheel tegen de oorspronkelijke bedoeling in, nu voor de verbreiding van de denominationele opvattingen konden worden ingezet.

Uit deze aanduiding van de thematiek en van enkele conclusies waartoe het onderzoek heeft geleid, kan men al zien dat het hier een belangrijk boek betreft. Wie zich met de studie van de jaren vijftig en zestig bezighoudt, kan er niet omheen. Dat neemt niet weg dat ik niettemin graag enkele twijfels wil formuleren.

Van sommige sociaal-wetenschappelijke onderzoekstechnieken blijft de historicus vreemd opkijken. Alles in dit boek is op kwantificatie gericht. Soms leidt dat tot heel overtuigende inzichten. Zo is de reconstructie van de sociale kringen door middel van zeer *sophisticated* vormen van netwerkanalyse bepaald imponerend. Maar bij de kwantificerende analyse van de opvattingen van de intellectuelen door citatie- en inhoudsanalyse is het tegenovergestelde het geval. Bij de citatieanalyse bijvoorbeeld stellen de auteurs zelf wel vast dat de invloed van een aantal buitenlandse theologen en filosofen voor de *opinion leaders* van de groep van doorslaggevend belang is geweest, maar tot een aangepaste uiteenzetting leidt dat dan niet, dat kan binnen de gekozen opzet ook niet, maar vreemd blijft het wel. Ook de gehanteerde vorm van inhoudsanalyse staat ver af van de filologisch-historische methode die in ons vak gebruikelijk is, mijlenver af ook van de tradities als de *Geistesgeschichte* of de *History of Ideas*, waarin historici proberen denkbeelden te schetsen en de invloed ervan na te gaan.

De intellectuelen hebben volgens de schrijvers de bisschoppen en via de 'omgekeerde zuilwerking', het katholieke deel van de bevolking beïnvloed. Ten aanzien van dit laatste is echter op te merken dat het tijd wordt voor vraagstellingen die de veranderingen ook eens in een zuilexterne context proberen te verklaren, bij voorbeeld die van de economische groei of van de uitbouw van de verzorgingsstaat. Zowel Coleman als deze schrijvers blijven binnen het door Thurlings in 1971 gebaande pad van de interne-crisis-theorie, volgens welke de veranderingen in het Nederlands katholicisme uit een crisis binnen datzelfde katholicisme voortgekomen zijn. En tenslotte nog dit. De gangbare sociologie, waarvan dit boek een prima specimen is, kijkt niet erg ver terug. Misschien zijn omvang en snelheid van de veranderingen echter beter te begrijpen als men er rekening mee houdt dat het overgeleverde beeld van eenheid en consensus onder de katholieken vanaf de jaren rond 1900 aan een zekere bijstelling toe is. Heel wat onderzoek uit de laatste twintig jaar geeft aanleiding tot die veronderstelling. Deze overwegingen tasten het belang van deze studie echter in geen dele aan.

P. Luykx

Zelfkritiek *

L. DE JONG

Het is meer dan een jaar geleden dat ik van het laatste hoofdstuk van het laatste historiografische deel van mijn werk, *Epiloog*, het concept voltooidde. Natuurlijk was ik mij bewust dat, voordat dat deel en dat hoofdstuk gepubliceerd zouden worden, nog veel bekritiseerd, bediscussieerd en door mij heroverwogen en verbeterd zou moeten worden voor en aler zij in druk zouden verschijnen, maar toch: er was een eindpunt bereikt en ik mocht, opgelucht en bedroefd tegelijk, het gevoel koesteren dat ik de opdracht die mij meer dan dertig jaar eerder was gegeven, had volbracht. Het werk ligt achter mij en ik ben met andere taken bezig die mij weer volledig in beslag nemen. Wil dat zeggen dat ik mij niet langer rekenschap geef van de problematiek waarmee ik zoveel jaren werd geconfronteerd? Natuurlijk niet. Wie, als ik, diep overtuigd is van de onvermijdelijke subjectiviteit van alle geestelijke arbeid en dus ook van alle geschiedschrijving, voelt zich verplicht om zich van die problematiek rekenschap te *blijven* geven en welke betere gelegenheid kan mij worden geboden om daarvan te getuigen dan deze samenkomst van zoveel vakgenoten die met mij één hartstocht gemeen hebben: de hartstocht om zich te verdiepen in het verleden en te pogen het in woorden te herschrijven. Ik wil mijn werk relativieren, getuigen van zelfkritiek.

Zelfkritiek is een ietwat beladen term. Wij hebben immers in deze eeuw van afschuwelijke voorbeelden van zelfkritiek kennis genomen. Ik denk aan de politieke processen die vóór de Tweede Wereldoorlog in de Sowjet-Unie en erna in een aantal andere communistische staten van Oost-Europa plaatsvonden. Figuren die hun leven in dienst hadden gesteld van de opbouw van wat *zij* beschouwden als een betere maatschappij, bekenden in het publiek dat zij in werkelijkheid de geheime agenten waren geweest van duivelse machten die het op de ondergang van de Sowjet-Unie gemunt hadden. Een zelfkritiek was dat, even stuitend als onoprecht, afgedwongen door martelingen, tekenend voor een systeem van terreur waarin de machthebbers voor geen middel terugschrokken om hun dominerende positie te versterken. Dat laat, heel laat, maar niet te laat, in de Sowjet-Unie zelf iets van de waarheid over deze monsterprocessen bekend wordt, is alleen maar toe te juichen.

U zult van mij, hoop ik, een ander soort zelfkritiek verwachten en het is ook niet voor het eerst dat ik deze in het publiek naar voren breng.

Ik heb mij, om te beginnen, verplicht gevoeld om in de aanhef van *Voorspel*, deel 1 van mijn werk, een duidelijke *waarschuwing* aan de lezer op te nemen: een waarschuwing daar waar ik schreef dat geen enkele historicus zich vrij kan maken van de tijd waarin en de plaats waar hij schrijft, noch van de beperkingen die in zijn persoon zijn gelegen. Men kan zeggen: dat spreekt vanzelf— ik vond het niettemin gepast en nuttig

* Voordracht, gehouden op de jaarvergadering van het Nederlands Historisch Genootschap, 21 oktober 1988.